

ДЕМОГРАФІЧНИЙ СТАН КРАЇН У КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

На шляху еволюції соціологічної рефлексії виявлено її канонічні та інноваційні версії. Емпіризм є популярним через зручність отримувати кількісні характеристики очевидних ознак явища чи процесу, але поступається іншим стратегіям теоретизування за глибиною пізнання латентних ознак демографічних процесів у країнах. Розвиток управління цими процесами може стати оптимальнішим у випадку застосування замість економічного чи географічного детермінізму соціологічної рефлексії (раціоналізму чи суб'єктивізму).

Ключові слова: демографічний процес, соціологічна рефлексія, стратегії теоретизування.

Постановка наукової проблеми впливає з того, що в кожную добу суспільного життя може відбутися загострення суперечностей у межах певної людської діяльності. Так, у ХХІ ст. як практики, так і теоретики охоче ведуть мову про те, що економічні кризи, що мають циклічний характер, набули вже не стільки локального (національного), як глобального масштабу. Після цього представники конкретного напрямку практики чи теорії вказують вже на наступну відповідну специфіку, що пов'язана з їх діяльністю. Наприклад, на специфіку демографічної складової стану суспільного життя звертають увагу багато представників як природничих, так і соціальних наук. Тому збільшення кількості населення світу уже створило і продовжує створювати певне демографічне тло для всіх інших соціальних проблем людства. Ця обставина привернула увагу дослідників ще в 70–80-х роках ХХ століття і має два протилежні аспекти, кожен з котрих призводить до постановки важливих теоретичних чи практичних завдань, доречних в межах території певної країни.

По-перше, викликає велику занепокоєність явище демографічної кризи або ж депопуляції населення, що вже призвело до порушень у відтворенні населення та скорочення кількості жителів в економічно розвинених країнах світу. По-друге, ще більшу тривогу викликає швидке зростання населення в країнах, що розвиваються (так званий демографічний вибух). Не менш гострими аспектами цього є також неконтрольована урбанізація в країнах, що розвиваються, криза великих міст світу, стихійна внутрішня і зовнішня

міграції тощо. Нерівномірне зростання населення у різних регіонах світу є наслідком процесу перерозподілу населення між ними через причини економічні, політичні, гуманітарні тощо. Проте, ця очевидність супроводжується наступними латентними наслідками соціального характеру, що, зокрема, коментують соціологи, але суперечливим чином, бо діють через свою заангажованість, у тому числі парадигмальну, в інтересах владних (економічних по суті через базовий ресурс впливу, наприклад, нафту чи газ тощо) структур.

По-друге, коли у будь-якій науці починають співіснувати декілька шкіл чи напрямків, виникає потреба виявити, як поміж собою співіснують різні теорії, що моделюють об'єкт та предмет цієї науки, і настає доба продукування метатеоретичних конструкцій. Звісно, це стосується і суспільствознавства. Отже, чим більш потужно йде розвиток наук шляхом диференціації уявлень про предмет науки, тим гостріше постає потреба у систематизації відповідного знання. Ефективно здійснити наукову рефлексію зазначеного типу можливо, спираючись на поняття «наукова проблема», що відображає засіб розведення старого (неадекватного) і нового (потенційно адекватного стосовно сучасного бачення предмету) теоретичного знання. Сформулювати наукову проблему можна тоді, коли запропоновано питання щодо обґрунтованого вибору поміж двома конкуруючими, альтернативними поясненнями способу виокремлення об'єкта науки [6, 5-13]. Тому ситуація щодо рефлексії сучасних надбань у соціології значною мірою ґрунтується на суперечностях поміж давно відомими результатами застосування класичних теорій, що відображають колишню соціальну дійсність, та новітніх теорій, доречних, згідно сподівань їх розробників, для пізнання нової соціальної дійсності. Оскільки демографічний стан країни у цьому контексті не є виключенням, то **науковою проблемою** у даному тексті назвемо суперечність між тлумаченнями цього стану представниками економічної науки (демографами) та соціальної (соціологами).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, де започатковано розв'язання даної проблеми і на котрі спираються автори. Відомий український соціолог В. Хмелько як метатеоретик, починаючи з 1986 р. показав, що специфічний зміст безпосереднього виробництва засобів до життя складають процеси пристосування (адаптації) продуктів природи щодо потреб людей (економічний аспект). Зміст безпосереднього виробництва людей полягає в тому, щоб трансформувати речовину природи в організм людини з метою як його створення, так і підтримки та розвитку

життєвих сил людини і, нарешті, формувати та розвивати його суб'єктивні властивості, тобто творити людину як особистість (соціально-психологічний аспект). Змістом виробництва соціальних відносин є організація та здійснення процесів обміну і розподілу між людьми, а також різновидів їх діяльності та продуктів цієї діяльності (політичний аспект). Названі три аспекти суспільного виробництва, звісно, здійснюються в їх органічному поєднанні. Тобто, суспільне виробництво життя – це органічне ціле, а процеси, що його складають, різноманітно між собою поєднані. Саме тому виробництво людини (демографічний аспект) є водночас виробництвом і соціальних відносин, і засобів до життя, і символічних систем, де акумулюють знання щодо зазначеного вище [13, 125-173].

Наведене вище веде до класичного висновку як для марксизму XIX ст., так і наступних його оновлених версій XX ст. того змісту, що: а) безпосереднє виробництво засобів для життя є водночас виробництвом і самої людини, і соціальних відносин; б) безпосереднє виробництво людей, в свою чергу, є також виробництвом засобів для життя і соціальних відносин; в) безпосереднє виробництво соціальних відносин є водночас і виробництвом людей, і виробництвом засобів для життя. Отже, це окремі взаємо адаптовані сторони одного й того ж процесу – відтворення суспільства через суспільне виробництво життя [13, 125-173].

Очевидно, що необхідна методика, яка дозволила б вибирати найбільш стійкі та безпечні сценарії суспільного розвитку. У сучасній літературі про неї вже йде дискусія. В Україні представники істеблішменту в своїй більшості, згідно їх базовій освіті, що є переважно технічною, а в останній час, згідно модним зрушенням у цій спільноті, ще нібито економічною чи юридичною, орієнтовані керуватися двома суперечливими принципами, що становлять основу їх політичної діяльності. Це, по-перше, технократичний принцип свавільності, що творить ілюзію вправності керманичів через ілюзію нібито легкості та безмежності виробничої діяльності. Він добре відомий у минулі роки, доки екологи не почали бити на сполох про планетарні межі розвитку матеріального виробництва. По-друге, майже «сакральний» принцип обмеженості ресурсів (сакральний термін у цьому випадку – це бюджет), згідно котрому через визнання «об'єктивних обставин» (наприклад, раптово почалася зима і так далі з усіма наперед відомими наслідками) слід обмежувати рівень якості життя певних соціальних груп як рішення нібито соціально справедливе чи економічно доречне, незалежно від морального аспекту. Заклики до впровадження

пенсійної реформи зі збільшенням пенсійного віку є тому яскравим черговим прикладом.

Саме в такому ілетричному контексті ми не можемо залишити без уваги як взаємодію представників влади і науки, так і зміни, що притаманні зазначеним елементам суспільної системи взагалі та соціології (її структурі та функціям), зокрема. Соціологія, звісно, тому, що на відміну від таких наук як державне управління, економіка чи демографія свою рефлексію здійснює за таким комплексним напрямком як спеціальні та галузеві соціології (шифр 22.00.04). Але головне полягає в тому, що такий її різновид як соціологія соціальної сфери, буде презентований як засіб соціологічної рефлексії стосовно визначення місця та ролі якості життя для досягнення управлінськими суб'єктами ефективної діяльності, розуміючи, що її тлумачення, як правило, є суперечливим – на користь самого суб'єкта управління чи в інтересах того об'єкта, котрим керують.

У багатьох країнах світу так само йде пошук ефективних, цивілізованих і демократичних засобів регулювання розвитку народонаселення, що є одним з основних завдань соціальної політики XXI ст. Звісно, статистичні установи всіх рівнів дають традиційні для них кількісні характеристики змін демографічних характеристик населення відповідної території. Проте людська діяльність, на відміну від аналогічної зі сторони тварин, які також вдаються до репродуктивних та міграційних дій, у кінцевому підсумку веде до суттєвої зміни стилю та образу життя окремих соціальних груп чи нації загалом. У справі наукової рефлексії зазначені лідерські позиції займають не статистики чи демографи, а соціологи з характерним для них теоретичним апаратом та методичним інструментарієм. Такий досвід, звісно, існує в світі, але в Україні він ще не отримав світового рівня, а тому має бути соціологами вдосконалений.

Сьогодні хоч і ведуть наукові дискусії з приводу визначення та глибокого аналізу демографічної кризи як глобальної проблеми людства, але питання цілісного, всебічного аналізу цього та можливих шляхів їх вирішення, динаміки демографічних процесів у сучасному українському суспільстві не знайшли системного відображення зі сторони соціологічної спільноти України. Тому і фіксують наукову проблему в площині соціологічного знання, точніше в площині спеціальних та галузевих соціологій, бо наявні чисельні розвідки зі сторони демографів, політологів, знавців державного управління, а от зі сторони соціологів як теоретичні положення, так і емпіричні дані ще не знайшли аналогічного рівня системності та

витонченості, що свідчить про обмеженість соціологічної рефлексії щодо демографічної кризи в Україні.

Тому формулювання мети статті полягає в тому, щоб зняти зазначену вище наукову проблему шляхом розкриття евристичного потенціалу альтернативних способів соціологічної рефлексії щодо демографічних процесів, міграції населення, родинного буття тощо на відміну від канону емпіризму, що втілений у низці праць відомих фахівців в ХХ ст. [4, 392-114], [10, 436-451], [2, 392-414], [8, 415-435] та вже визнаний як гальмо розвитку соціології [7, 120-142].

Виклад основного матеріалу публікації. Отже, об'єктом уваги в даному тексті є соціологічна рефлексія щодо демографічного стану та динаміки демографічних процесів сучасного українського суспільства, а предметом виступають об'єктивні та суб'єктивні фактори модернізації соціологічної рефлексії щодо демографічної кризи в сучасній Україні та шляхів її подолання.

Тлумачення демографічного стану країн через економічні концепції не тільки давно відомі, а вже тривалий час втрачають свій евристичний, діагностичний, аналітичний та інший потенціали, а тому мотивують дослідників до здійснення вже не канонічних, а інноваційних стратегій теоретизування. Для наукових дискусій та пошуків підставою були, зазвичай, такі пізнавальні засоби як феномен і ноумен, бо в дискусіях змагалися в основному як номіналісти й реалісти, так і матеріалісти й ідеалісти. Згідно статті англійських науковців [3, 83-105], що регулярно цитують соціологи світу вже більше чверті століття [14, 46] – це, відповідно, такі стратегії: емпіризм та субстанціоналізм й суб'єктивізм та раціоналізм. Зазначені стратегії знайшли втілення в соціології тому, що існує традиція міркувань пошуку об'єкта наукового пізнання від феномена до ноумена і навпаки, що уперше реалізована у філософії Платона, а в канонічній формі одержала втілення у філософії І. Канта. У соціології вона розвинена Т. Парсонсом, а серед останніх нам відомих текстів її схематичне оформлення наведено в книзі М.В. Ільїна «Слова і значення» [5, 395] та презентоване у 2010 р. в журналі «Психологія і суспільство» [15, 103].

Вести спостереження за канонами емпіризму [3, 98] означає бачити демографічний стан таким, яким він безпосередньо відображений у відчуттях спостерігача. Таке розуміння емпіризму одержало назву сенсуалізм, згідно з яким джерелом пізнання є відчуття, а предметом - реальність, що існує зовні та незалежно від людських відчуттів. Таким

чином, отримане знання, зазвичай, набуває форму узагальнень вірогідності з приводу взаємозв'язку між спостережуваними явищами. У марксизмі це положення набуло істотного діалектичного уточнення. По-перше, за можливості перевірити ці узагальнення на практиці, останні здобувають статус об'єктивно істинних знань; тобто тут процес пізнання і суспільно-історична практика залишаються нерозривними. По-друге, пізнання завжди відбувається через перехід від емпірії до теорії, котра, зі свого боку, здатна впливати на розвиток емпіричних методів та удосконалювати емпіричні узагальнення.

Проте представники емпіризму далеко не завжди враховують це зауваження і зводять пізнання до ретельного накопичення фактів, пов'язаних із постійними спостереженнями. Оскільки, В. Ядов засвідчив [14, 46], що у світовій соціологічній літературі чверть століття є відомою праця англійських соціологів, згідно котрої [3, 98], виникнення страйків можна послідовно пов'язати із розмірами промисловості, типом технології, рівнем інновацій, характеристиками робочої сили, місцевою політичною культурою, управлінською практикою, членством у профспілках, загальною економічною активністю населення тощо. Тому аналогічний перелік можливих і часом значущих чинників можна долучити до соціологічного осмислення демографічного стану країн.

Справді, результати досліджень демографів мають характер тільки статистичного узагальнення спостережень. Наслідками застосування такого підходу до пізнання демографічного стану країн стає наукова, але фрагментарна картина явища суспільного буття, бо і явище, і буття розуміють як потік окремих подій, позбавлений глибинного впорядкування. Отож, *емпіризм у справі осмислення демографічного стану країн не здатний на більше, аніж на підсумовування наслідків споглядання у вигляді статистичних показників щодо народжуваності, смертності, шлюбності, міграції тощо.*

Загалом емпіричні узагальнення можуть виходити за межі споглядання лише як гіпотетичні твердження, що повинні набути статистичної значущості, а не тільки кількісного виміру, а звідси відповідні «закони» – суть результатів винятково емпіричних узагальнень. Ще одна відмінна ознака емпіризму – прагнення до того, щоб усі поняття, що використовують в описах і поясненнях, визначати слід тільки у термінах споглядання. Мову соціолога у рамках такої стратегії теоретизування розуміють лише як зручний «стенографічний» запис задля організації й підсумовування

сприйнятого. Тому вона, щонайперше, позбавлена світоглядного змісту, а поняття, що не підлягають такому продукуванню, сприймають з підозрою як «філософські», а ще гірше – як ідеологічні, котрі зазвичай пропонують вилучати із соціології.

Яскраві приклади названого можна віднайти в емпіричній інтерпретації і трансформації таких понять як *аномія і відчуження*, узятих відповідно з творів Е. Дюркгейма і К. Маркса. Слід відзначити, що обидва поняття підлягають переінтерпретації у напрямку співвіднесення із спостережуваними поведінковими станами. І це зрозуміло, бо джерелом пізнання є відчуття, а реальність, що існує незалежно від них, – його предметом. Відтак емпіризм, нехтуючи раціональними структурами свідомості, – це достатньо *однобічна методологічна настанова*, що не в змозі забезпечити дослідника повновагомим науковим знанням, що відповідає запитам ХХІ століття. Вказана настанова – це явна суб'єктивістська методологічна позиція тих науковців, котрі зорієнтовані на неї, незважаючи на зовнішню об'єктивність їхніх думок. Цей суб'єктивізм досить специфічний, оскільки не визнається самими емпіриками, які переконані, що, тільки спираючись на емпіричну дійсність (факти), кількісні методи за умов виключення так званих «беззмістовних понять», тобто загальних, досягають об'єктивного знання.

Окреслену методологічну позицію у соціології називають ще позитивістською, а з моменту її виникнення філософський емпіризм трансформувався у канонічний для ХХ ст. позитивізм. Однак те, що позитивізм давно вийшов за межі соціології та знайшов своїх прихильників не тільки в суспільствознавстві, але і в природознавстві та, навіть, у математиці, не свідчить, що власне емпіризм у соціології зник. Річ у тому, що в структурі соціологічного знання існує емпіричний рівень. Це зумовило той факт, що емпірична орієнтація значної частини соціологів, і навіть когорти тих, хто не задіяний до проведення систематичних емпіричних досліджень, зберігається й донині. Тому не дивно, що між емпіриками і тими, хто бачить у цій емпіричній методологічній орієнтації **обмеження для розвитку соціологічного знання**, продовжується гостра дискусія, що наявна з моменту проголошення соціології як самостійної науки.

Тепер очевидно, що існуюча практика стосовно соціологічної рефлексії щодо демографічного стану країн зосереджена на його розумінні в основному з настанов емпіризму, що має як процедурні зручності, так і недоліки щодо результатів пізнання.

Нагадаємо, що на противагу емпіризму (на ґрунті сенсуалізму) і субстанціоналізму, що у світоглядному форматі мали матеріалістичну орієнтацію, в минулому філософії існували ще й *суб'єктивізм* і *раціоналізм*. Між ними наявні свої відмінності, але позиції їх представників схожі в тому, що у світорозумінні вони тяжіли до ідеалізму, джерелом пізнання не вважали зовнішній світ, а розум (раціоналісти). Отже, суб'єктивізм – це така методологічна орієнтація на суб'єкта, яким може визнаватися як людина, так і навіть якась сила, що наділена волею, включаючи волю до пізнання (розбудова в ХХІ ст. різноманітних систем штучного інтелекту дає відповідне уявлення про цю силу навіть пересічним громадянам). Водночас представники сенсуалізму і раціоналізму розходяться в тлумаченні джерела пізнання (відповідно для них значущі відчуття і розум), а субстанціоналізм і суб'єктивізм дають різні інтерпретації предмета пізнання й розуміння сутності знання. Все це вплинуло на розвиток соціологічного знання.

Згідно із *соціологічним суб'єктивізмом* [3, 98-99] соціальні події (наприклад, як згаданий вище страйк, так і демографічні процеси), не слід описувати тільки за допомогою винятково емпіричних фактів (тих, що на думку споглядача їх супроводжують), тобто незалежно від суб'єктивної інтерпретації цих подій. Отже, якщо прибічники суб'єктивізму розглядають демографічний процес чи страйк як соціальне явище, то це не якийсь різновид поведінки, котрий безпосередньо бажають співвіднести статистично з іншим фактом чи масивами фактів, а вже щось суттєво інакше. Його зміст слід з'ясувати, спираючись на пояснення та інтерпретацію суб'єктів соціального світу, які діють, переважно через розповіді страйкарів, думки менеджерів, представників громадськості тощо. Страйк чи міграція – це не «річ», нібито незалежна від певних інтерпретацій; вони й є саме цією інтерпретацією. Суб'єктивізм названої позиції є сутнісно відмінним від опрацьованого вище типу суб'єктивізму: а) це – свідоме неприйняття соціального факту як об'єктивної реальності; б) це – інтерпретація соціальної реальності як винятково сконструйованої, параметри якої залежать від волі суб'єкта такого конструювання; в) це – заперечення об'єктивності соціологічного знання, бо наголошена інтерпретація науки як засобу конструювання світу, так і водночас витлумачення останнього як результату такого конструювання. При цьому складність полягає в тому, що подібні погляди досить широко культивують як такі, що приходять на місце класичної науки і наукової картини світу, включаючи соціологію і створену нею *картину соціального світу*, що вичерпали свій евристичний

(пояснювальний) потенціал і тому на їх місце повинні прийти неklasичні і постнеklasичні інтерпретації, часом цілком **профанні**.

Проте є підстави стверджувати, що не всі альтернативи в справі соціологічної рефлексії вже згадано нами. Справа в тому, що предметом інтерпретації є не стільки соціальне явище, тобто не міграція чи народжуваність як такі, а дещо інше – відношення-ставлення до кожного з діючих соціальних суб'єктів, здійснюване з різних позицій, що визначено місцем їх перебування у соціальній структурі (зокрема, як професійній, так і класовій взагалі), культурним досвідом та соціально-груповими умовами їхньої життєдіяльності. Через це ще століття тому, в СРСР прагнення до міграції за його межі негайно розглядали як підставу для уваги компетентних органів. Натомість самі мігранти тлумачили свої дії як ефективний спосіб до покращення якості життя. Звідси підстави писати, що соціальні явища – це не завжди результат раціональних реконструкцій, тому вартий вельми уважного глибинного пізнання.

Наш сучасник-соціолог у кожному з можливих стратегій або сценаріїв дослідження стикається з усвідомленням потреби не тільки обрати адекватні методологічні принципи та теорію, а ще й світоглядні та ідеологічні орієнтації, водночас з вимогою поглиблення методологічного обґрунтування розуміння соціальної суті домінуючого суб'єкта. Тут зауважимо, що соціальні взаємодії цікаві тим, що це, як правило, суб'єкт-об'єктні, а не суб'єкт-суб'єктні відносини. Отож, у цьому разі *суб'єкт є уважним* не до того, на що саме дослідження зорієнтовано, а тим, на що спрямована дія соціального суб'єкта, а це вже продукує артефакти за наслідками дослідження. І це зрозуміло, адже в кожній з можливих парадигм пізнання об'єкт теж окремий, тому що при розгляді відносин між людьми як суто *соціальних* цим *об'єктом* є *інший* та його, залежна від місця у соціально-груповій структурі суспільства, поведінка, але у випадку розгляду цих відносин, як суспільних, *об'єктом* пізнання постають *наші* відносини, де поведінка іншого залежить від ставлення кожного з нас до нього (як і навпаки). Тобто підстав для появи артефактів достатньо.

Зазначене безпосередньо стосується вітчизняних соціологів, котрі здебільшого перебувають у методологічних рамках соціології першого Модерну (згідно з відомою контейнерною теорією суспільства У. Бека) і котрі, як правило, не звертаються до тем глобалізації і *латентної соціалізації світу*. Саме нарощування такого гатунку соціалізації як альтернативи глобалізації (яку доречно розуміти як поступовий, хоча і нерівномірний

наступ соціальних низів у їх боротьбі за свої права та інтереси зі світом капіталу, що теж наступає), що актуалізує тему *публічної соціології* (згідно М. Буравого), або *суспільної*, як було часто наголошено на III-V Міжнародних форумах соціологів у Львові в 2009-2011 рр., з її зростаючою соціальною роллю у пост-недокомуністичних суспільствах.

Відомі фахівці розглядають модель економічної людини як найкращу аналітичну схему для проектування соціологічних досліджень та наводять такі аргументи, як високий ступінь розробленості економістами, включення в її схему основних елементів людської поведінки і виключення несуттєвих, наявність мотиву егоїзму не тільки як провідного в кожному типі людської поведінки, а ще як зручного для вимірювання основних рис такого типу поведінки: стійкість, раціональність і доступність [9, 177-189].

Економічна модель, між тим, не призвела до адекватних прогнозів результатів людської поведінки, як переконливо показав Ж. Тощенко, оскільки на кожному новому етапі розвитку суспільства, формуються можливості для людини не втратити свої духовні риси [12]. Тому стали потрібні більш адекватні суспільному буттю теоретико-методологічні підходи. До числа таких можна віднести соціокультурну теорію і методологію в дослідженнях трансформаційних процесів, зокрема у сфері різноманітної (демографічної) поведінки. Такий підхід отримав чітке вираження в публікаціях в розпал здійснення ринкових реформ (середина 1990-х). Його було названо соціокультурним тому, що в пострадянську добу він відображає, по суті, зіткнення двох культур: прозахідної та прорадянської.

Отже, почали стверджувати, що соціокультурний підхід є більш нейтральним в порівнянні з економічним і може бути перспективним в дослідженнях демографічної складової стану суспільства, що трансформується. Саме тому, що в соціокультурному підході немає акценту на чомусь одному, скажімо, нових зразках демографічних процесів, з оголошенням непридатним, архаїчним те, що йому суперечить (традиції колективізму і патерналізму), його можна розглядати як більш адекватний у справі досліджень демографічного стану країн. Він справді є підходом, що розглядає традиційне та інноваційне, ринкове і неринкове як взаємопов'язані дуальні соціокультурні опозиції. Дуальна опозиція претендує на статус категорії не тільки культурологічної, а й соціально-психологічної, що відображає в цілому амбівалентність полюсів опозиції і разом з тим їх рух

один до одного, а вектор спрямованості багато в чому залежить від складної ціннісної орієнтації суб'єкта.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Розгляд соціального та економічного в їх напруженому співвідношенні та латентній суперечливості дозволяє виявити глибинні регулятори дійсно суперечливої поведінки людини у кожній сфері суспільства, виявити як може впливати економічне на культурне, і навпаки, а головне – це обґрунтування адекватного способу соціологічної рефлексії для кожної ситуації взаємовпливу. Справді, огляд використаних джерел та власні міркування показали, що в основу соціокультурного покладено поняття «соціокультурне», що має потужний дослідницький потенціал. Воно, в свою чергу, є основою для розробки низки термінів, пов'язаних з ним), але конкретніших: соціокультурні процеси, чинники, коди, явища, ідентифікації, зв'язки тощо. Згідно з П. Сорокіним, всі ці терміни повинні розкривати прояви соціокультурного, тобто виходити з паритетності культури та соціальності, зокрема, з їх «незвідності» та «невиводимості» одного з другого та навпаки, або з інших обставин [11, 219]. Зауважимо, що використання даної категорії супроводжує методологічна плутанина, часто суперечать один одному тлумачення сенсу соціокультурного або зовсім відсутні будь-які уточнення її змісту. Безсумнівно, що захоплення соціологів використанням термінології, пов'язаної з категорією «соціокультурного», було багато в чому викликано бажанням уникнути економічного детермінізму, що чимало часу панував у науці, стимулюючи дослідників до зручного застосування канонів емпіризму. Тепер настав час переходу більшості дослідників специфіки демографічної складової стану суспільного життя на засади соціологічної рефлексії, що орієнтується саме на раціоналізм чи суб'єктивізм.

Л і т е р а т у р а

1. *Беляева И. Ф., Булычкина Г. К., Молоканова И. А.* Кризис труда и его последствия // *Изменения в мотивации труда в новых условиях.* – Москва: НИИ труда, 1992.
2. *Гордон Л.* и др. Социология быта, здоровья и образа жизни населения // *Социология в России / Под ред. В.А. Ядова.* Издание 2-е, переработанное и дополненное. – Москва: Изд-во ИС РАН, 1998.
3. *Джонсон Т., Дандекер К., Эшуорт К.* Теоретическая социология: условия фрагментации и единства // *Теория и история экономических и социальных институтов.* – Москва: 1993. – Том I. – Вып. 1.

4. Захарова О. Исследования демографических процессов и детерминация рождаемости // Социология в России / Под ред. ВА. Ядова. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – Москва: Изд-во ИС РАН, 1998.
5. Ильин М.В. Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий. – Москва: РОССПЭН, 1997.
6. Касавин И. Проблема как форма знания // Эпистемология & Философия науки. – 2009. – №4.
7. Качанов Ю.Л. Российская социологическая теория девяностых годов: нулевое приближение // Он же. Социология социологии: Антитезисы. – Москва: «Алетейя», 2001.
8. Клещин А. Социология семьи // Социология в России / Под ред. ВА. Ядова. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – Москва: Изд-во ИС РАН, 1998.
9. Радаев В. В. К обоснованию модели поведения человека в социологии (основы «экономического империализма») // Социологические чтения. – Вып. 2. Сборник материалов ежегодного методологического семинара. – Москва: Изд-во Института экспериментальной социологии, 1997
10. Рыбаковский Л. Исследования миграции населения в России // Социология в России / Под ред. ВА. Ядова. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – Москва: Изд-во ИС РАН, 1998.
11. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. – Москва: Политиздат, 1992.
12. Тощенко Ж. Т. Социология труда: опыт нового прочтения. – Москва: Мысль, 2005.
13. Хмелько В.Е. Общественное производство жизни: структура процессов и ее динамика // Производство как общественный процесс (актуальные проблемы теории и практики) / Отв. ред. В.И.Толстых. – Москва: Мысль, 1986.
14. Ядов В.А. Возможности совмещения теоретических парадигм в социологии // Социологический журнал. – 2003.
15. Яковенко Ю. Методологічна невизначеність в епоху постмодерну // Психологія і суспільство. – 2010. – № 1.

A. Yakovenko, A. Chapoval. Demographic state of the countries in the context of the sociological reflection.

The canonical and innovative versions of sociological reflection are found towards its evolution. Empiricism is popular because of convenience to obtain quantitative characteristics of the obvious evidence of the phenomenon or process, but inferior to other strategies theorizing in depth knowledge about latent signs of demographic processes in countries. Development of the management of these processes can be more optimal in the case of using rather sociological reflection (rationalism or subjectivism) than economic or geographical determinism.

Keywords: *demographic process, sociological reflection, strategies of theorizing.*